

„Szintézis nélküli évek”

*Nyelv, elbeszélés és világkép
a harmincas évek epikájában*

Szerkesztette:

KABDEBÓ LÓRÁNT
KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

A Janus Pannonius Tudományegyetem
Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszékének kiadása
Janus Pannonius Egyetemi Kiadó
Pécs, 1993

A kötet az OTKA anyagi támogatásával jelent meg.

© Horányi Özséb, 1993

Tartalom

- 7 Bevezetés
KABDEBÓ LÓRÁNT, KULCSÁR SZABÓ ERNŐ
-
- 11 Megnyitó
HORÁNYI ÖZSÉB
-
- 13 Felmagasztosítás és tönkretétel:
nyelv a két háború közötti regényben
SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY
-
- 37 Törvény és szabály között
Az elbeszélés mint nyelvi-poétikai magatartás
a harmincas évek regényeiben
KULCSÁR SZABÓ ERNŐ
-
- 82 A harmincas évek elbeszélő szövegei:
terminológia és tipológia
KÁLMÁN C. GYÖRGY
-
- 102 Búcsú Európától
SZABOLCSI MIKLÓS
-
- 109 Tényregény az 1930-as évek magyar epikájában
BORI IMRE
-
- 117 A műfaj önreflexiója és gyakorlata
KABDEBÓ LÓRÁNT
-
- 139 Weimartól Kiskunhalomig
(Az „új tárgyiasságról” és poetikájának
adaptációjáról Nagy Lajos szociográfiai
elbeszéléseiben)
ILLÉS LÁSZLÓ
-

- 174 A műfaj álarca mögé rejtett személyesség
NÉMETH G. BÉLA
-
- 181 A személyiséget állító tökéletes nyelv
eszménye
TOLCSVAI NAGY GÁBOR
-
- 196 Az archaizmus zsákutcája
Laczkó Géza-példázat
SZIGETI CSABA
-
- 208 A policentrikus szerkezet Janus-arca
BODNÁR GYÖRGY
-
- 220 „Problematikus értékek”
Füst Milán: *Szakadék*,
Jean-Paul Sartre: *Az undor*
ANGYALOSI GERGELY
-
- 230 A történet peremén – Posztmodern
narratív stratégiák József Attila
Szabad ötletek jegyzéke című művében
BÓKAY ANTAL
-
- 258 „Az európai irodalom története”
mint önéletrajz
FERENCZI LÁSZLÓ
-
- 265 Anekdotikus novellahagyomány
és epikai korszerűség
(A századforduló öröksége)
DOBOS ISTVÁN
-

A harmincas évek irodalma – új nézetben

A posztstrukturalizmus és a hermeneutikai irányzatok vitája annyira még nem érzékelhető a hazai irodalomtudományban, hogy belőle származtathatnánk a szakma újabb válságjegyeit. Sőt, ha válságról, metodológiai krízisről beszélünk, nálunk nem annyira az irodalomról való tudományos beszéd kérdésessége áll ma még előtérben, hanem a közelmúltból örökölt irodalmi – különösen pedig a modern irodalmi – kánon tarthatatlansága. Olyan kettős kihívásról van tehát szó, amellyel a mai irodalom-szemlélet csak akkor halogathatja a szembenézést, ha nincsen tudatában a tudományszak életében zajló rohamos átrendeződéseknek. A történő hagyományban való berneállás itt ugyanis – elemi szinten legalábbis – annak felismerésével válnék érzékelhetővé, hogy az irodalomról való tudományos gondolkodás alapformái nálunk mélyen hozzá vannak kötve egy rég meghaladott kollektivisták értékrend világához. A belőle való kilépésnek viszont többek között az az egyik feltétele, hogy huszadik századi irodalmi és szemléleti komponenseit épp abban a korszakban vegyük szemügyre, amelyben létrejöttek.

Nemcsak ez a megfontolás vezette azonban a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Irodalomelméleti és Irodalomtörténeti Tanszékeit akkor, amikor többéves kutatási programot dolgoztak ki a harmincas évek – tágabban pedig a két világháború közötti korszak – magyar irodalmának újraértelmezésére. Úgy véltük, ha az irodalom történetének valóságából indulunk ki, korunkat pontosan annak a periódusnak a lezárásaként érthetjük meg helyesen, amelyet Jauß „a mo-

demtség utolsó horizontjának” nevezett. A modernségnek ez az alakzata pedig kétségkívül a húszas években – vagy legkorábban közvetlenül az első világháború végeztével – vette kezdetét. Sokban ösztönözte munkánkat az is, hogy a nemzetközi irodalomkutatásban váratlanul éppen azok a vizsgálódások bizonyultak a legtermékenyebbnek, amelyek a korszakváltások mibenlétére, poétikai és nyelvhasználati összetevőire irányultak. Azt is mondhatnánk, most érett be igazán az a majd negyedszázados kezdeményezés, amely modern diszciplínaként állította vissza jogaiba a már-már diszkreditálódott irodalom-történetet. Az irodalomtudomány konstanzi „provokációja” nyomán ma olyan történetiség-tudat van jelen az irodalomkutatásban, amely a régi historizmus helyett nyelv-, tudat- és megértésfilozófiai igénnyel fordul a mindenkori irodalmi jelenségek felé.

1991 áprilisában azzal a hipotézissel vizsgáltuk a húszas-harmincas évek költészetét, hogy abban olyan individuum-szemléleti és nyelvhasználati fordulatot tárjunk fel, amelynek csak egyik lényeges eleme köthető József Attila lírájához: a másikat – sok tekintetben az övével rokon természetűt – az a Szabó Lőrinc reprezentálja, aki talán még József Attilánál is mélyebb bölcséleti kultúra birtokában élte meg az individuum megelőzöttségének, a rilkei „ki beszél győzelemről? Kibírní, ez minden” tapasztalatát. Az országos konferencia iránti szakmai érdeklődés egyértelműen bizonyította, hogy a „második modernség” világirodalmi távlatából a magyar líra Szabó Lőrinc és József Attila révén messzemenően együtt halad azokkal a folyamatokkal, amelyeket Benn vagy Valéry nevéhez köt a nemzetközi irodalomtudomány.

Az idei – immár az epika poétikai szemléletváltását vizsgáló – konferencia alighanem a hagyományteremtés jegyében is értelmezhető. A modern irodalom egyetlen országos fóruma – inkább irodalompolitikai kérdések jegyében – eddig Debrecenben volt. A Debreceni Irodalmi Napok mellett, úgy látszik, Pécsen olyan modern irodalomtudományi fórum van kialakulóban, amelynek hívására a szakma élvonala mozdult meg.

Talán annak köszönhető ez – a Művészetek Háza nagytermét két teljes napon át betöltő – érdeklődés, hogy a tanácskozás olyan tudományos kérdésekre *talált rá*, amelyeknek a beláthatóságához valóban a modernség utolsó horizontjának lezárására volt (van) szükség. Magyarán: a résztvevőknek *volt* élő kérdése ahhoz a tradícióhoz, amelyet szóra kívántak bírni. A rossz kérdés ugyanis mindig arról ismerhető fel – általában utólag –, hogy a reá kapott válaszok használhatatlannak bizonyulnak. Hogy a korábbi konferencia válaszai használható-e, nos, erről véleményt alkotni is módunk van: a Janus Pannonius Egyetemi Kiadó gondozásában tavaly jelent meg az 1991-es tanácskozás anyaga *„de nem felelnek, úgy felelnek”* címmel (szerk.: Kabdebó Lóránt és Kulcsár Szabó Ernő).

A harmincas évek magyar irodalmát a mostani tanácskozás éppúgy nemzetközi összefüggésekben vizsgálta, mint a tavalyi a líra kérdéseit. Tagadhatatlanul ismét magasabb mércék tükrében értelmezve a Márai, Illyés, Kassák, Szentkuthy, Németh László, Füst Milán és Tamási Áron fémjelezte magyar prózaírást. Mert ne feledjük, ennek az évtizednek a *Finnegan's Wake* Joyce-a és a *Der Mann ohne Eigenschaft* Musilja a meghatározó alkotói... Közmegegyezés alakult ki abban, hogy a magyar epika számos szempontból valóban osztozik a korszak létszemléleti és az epikai-nyelvi magatartását illető dilemmáiban. A „szintézis nélküli évek” időszaka – ahogyan Musil nevezte – olyan radikális fordulatot, mint amilyen ekkor a lírában figyelhető meg, végül is nem hozott az epikában. Mert ez az epika vagy vonzásában marad egyfajta klasszikus-modern esztétizmusnak, vagy pedig olyan kollektivitáselemény felé fordul, amelynek avantgarde előttek a gyökerei. Feltűnően új jegye volt a tanácskozásnak – s ennek jelentősége külön figyelemre méltó a modern magyar irodalomkutatás szempontjából –, hogy a vizsgálódás először irányult hangsúlyosan (és szisztematikusan) a művek *nyelvi megalkotottságára* és a művekben tárgyiasult *nyelvi magatartás* jellemzőire. Két olyan dimenzió felől véve ezáltal szemügyre a korszak főbb epikai alkotásait, amelyek eddig háttérben

maradtak a művileg favorizált „ábrázolás”- és mimezisesztétikai kérdések mögött. Az epika, mint távlat és beszédmód, olyan viláértelmezési formákat mutat fel a harmincas évek magyar irodalmában, melyek – noha némileg megkésve követik a lírai modernség ekkori alakzatait – még hosszú időre ihletői maradnak az epikai korszerűség igényét fenntartó folytonosságtudatnak.

Kötetünk az előadások szerkesztett változatát adja közre.

Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő

Megnyitó

Hölgyeim és Uraim!

Megkülönböztetett tisztelettel köszöntöm mindannyiukat.

Nagy tisztesség a városnak és az egyetemnek, hogy Önök visszatértek ide, hogy itt és most a szakma krémjével lehet találkozni.

Köszöntöm Önöket, nem utolsósorban a pécsi Janus Pannoniusz Tudományegyetem egészen frissen, 52 év után újra megalakult Bölcsészettudományi Kara nevében is: 1400 diák, 230 tanár és 28 tanszék nevében, köztük egyik büszkeségünk, az Irodalomelméleti Tanszék nevében is.

Mindannyian tudjuk jól, éljünk bárhol is ebben az országban, hogy legalább Trianon óta értelmiségiként vagy éppen egyetemi emberként vidéken, vagyis Budapesten kívül élni misszió. Olyan vállalkozás ez, amely általában alázatot igényel és személyes karriert rombol. De igen sokan azt is tudjuk, hogy az „írástudók árulását” követnénk el, ha visszafojtanánk magunkba a késztetést e vállalkozásra – különösen most, amikor minden korábbi intenzitást meghaladni látszik a klikkezés és lobbizás, köztük a legszerencsétlenebb, egyébként a helyzetből adódó, a Budapest-arrogancia.

Ámde ha körülnézünk e teremben, látjuk, hogy mily vékony is ez a réteg, amely meg tud mozdulni egy magyar viszonyok között nagyvárosban, az egyik legnépesebb vidéki tudományegyetem székhelyén.

Egy olyan konferenciának, mint az Önöké is, pontosan ezért nyilvánvaló missziója, hogy segítse ébren tartani és felmutatni ezen igen vékony, vidéken élő réteg számára az értelmi-

ségi-tanári-tudósi élet lehetőségében való reményt. Hiába is várnánk másra, az elmúlt hetven év megmutatta, ha nem vesszük saját kezünkbe e trianoni átok feloldásának ügyét, hogy modernizáljak egy régebből rajtunk ülő T-t, semmi sem fog megváltozni.

Vagyis megkülönböztetett fontossága van az olyan alkalomnak, mint ennek az egész szakmát érintő pécsi konferenciának, vagyis igen-igen fontos volna, hogy ebből a két alkalomból, a tavalyi konferenciából, s ebből az ideiből olyan hagyomány teremtsődjék, amelyre biztosan számíthat e város értelmisége és az egyetem polgársága.

És talán nem hat megengedhetetlen privatizációnak, ha hangot adok annak a reményemnek, hogy ezek a pécsi konferenciák majd egyszer ugyanolyan fontos mozzanatként fognak feltűnni mindannyiunk számára, mint ahogy mostanság látjuk a 60-as, 70-es évek irodalmi, nyelvészeti, interdiszciplináris megbeszéléseit Szegedtől Vácrátótig, Tihanytól Debrecenig, Mérei tanár úr Pasaréti úti lakásától az Akadémia Összehasonlító Művészetelméleti Munkabizottságáig, amelynek egyik legfontosabb közös ismervük volt, hogy mindegyik mögött Szabolcsi Miklós akadémikus állt. Úgy gondolom, nem tévedek azt mondván, hogy mindezek az érintett szakmák múlhatatlan hasznára voltak és vannak.

Végül szeretném megköszönni e konferencia szervezőinek, különösen pedig Kulcsár Szabó Ernő kollégámnak mindazokat az erőfeszítéseket, amelynek eredményeként most itt lehetünk, s egyúttal szeretném is kérni őket a Kar nevében, segítsék, hogy lehessünk jövőre újra ugyanitt. A Kar mindenestre, amit csak tud, elkövet majd ennek érdekében.

Dehát erről beszélni most még szinte túl korai: jó munkát kívánok a tanácskozás minden résztvevőjének. Köszönöm figyelmüket.

Horányi Özséb